

35.

Szmetana Mária:

Beszédészlelésen alapuló, hangoztató helyesírás-fejlesztés

Az általános iskolai helyesírás tanítás szabályközpontú. Mindenki emlékezetében élnek azonban olyan gyerekek, akik a szabályok pontos ismerete nélkül is elboldogultak a helyesírás útvesztőiben, és olyanok is, akik megtanulták ugyan a szabályokat, de alaphibákkal írtak.

Jelen tanulmányban a helyesírás fejlesztésének egy méltatlanul háttérbe szorított lehetőségét szeretném felvázolni, s rámutatni arra, hogy a beszédészlelésnek milyen meghatározó szerepe van -különösen alsó tagozatban- a pontos helyesírás kialakításában.

A helyesírást segítő főbb kognitív funkciók

A jó helyesírónak elsődlegesen **fejlett a beszédhanghallása, beszédészlelése**. A fonémák kihallása, azok időtartamának észlelése náluk problémamentes.

Segíti őket a pontos vizuális észlelés: A pontosan észlelt szóalak lehetővé teszi, hogy a helyes íráskép raktározódjék az emlékezetben, így szükség esetén a helyes íráskép aktivizálódhat. (A tökéletes vizuális észleléssel kifejezetten jól kompenzálható a hallási bizonytalanság.)

A jó analizáló-szintetizáló képesség is előmozdítja a helyesírást. Ez különösen a kiejtéstől eltérő írásmódban játszik döntő szerepet. Például a „láttya” hangsorban el kell különülni a gyerek tudatában a *lát* szótőnek és a *-ja* toldaléknak.

A fenti pszichikus funkciók természetesen nem egymástól elkülönülve működnek, hanem segítik egymást, olykor kompenzatórikus jelleggel.

A helyesírás tanítása szempontjából jól elkülöníthető a kiejtés elve: **A kiejtésen alapuló írás ugyanis sokkal inkább támaszkodik a gyerek „hozott” képességeire, készségeire, a többi elv (szóelemzés, egyszerűsítés, hagyomány) inkább a megtanult ismeretekre épít.**

A legtöbb magyar szó helyesírása a kiejtésen nyugszik. Ezért a beszédészlelés deficitje nagyszámú helyesírási hibához vezet, amelyek nem orvosolhatók a beszédhanghallás fejlesztése nélkül!

A beszédészlelés fogalma:

„Az ép hallásra épülő beszédészlelés a beszédhangok, hangkapcsolatok és hangsorok felismerése akkor, amikor a jelentés még nem vesz részt a feldolgozásban. Képesek vagyunk felismerni beszédhangokat vagy szótagokat, azok sorozatát (például ú, sz, il, gó, ná, virid, sulanta), és meg is tudjuk azokat hangosan ismételni annak ellenére, hogy jelentést nem hordoznak.” **Számos adat utal rá, hogy a (helyes) írás-zavarok háttérében hallási-differenciálási, azaz beszédészlelési problémák állnak. Ha a hallottak feldolgozása bizonytalan, annak következményes tünetei lesznek az íráshibák.**

A beszédészlelés fejlődése a hangzódifferenciálás szempontjából

Gósy Mária vizsgálatai igazolják, hogy a hatéves gyerek már képes arra, hogy anyanyelve beszédhangjait megkülönböztesse egymástól. Az időtartambeli különbségek megállapításában ők még bizonytalanok. Ennek stabil észlelése hétéves korra alakul ki. Leginkább a mássalhangzók, és legfőképpen a felpattanó zárhangok (pl.: b,t..k,d, p) hosszúságának észlelése a problémás. A magánhangzók pontos időtartambeli észlelése előbb jelentkezik a beszédfejlődés folyamatában.

Ha a beszédészlelés fejlődési folyamata valahol megreked vagy sérül, a gyerek nem tudja helyesen észlelni/jelölni a hangzók időtartamát, súlyosabb érintettség esetén betűcsere, sorrendtévesztés, betűkihagyás lép fel. Itt nem súlyos beszédészlelési elmaradásra kell gondolnunk, hiszen az erősen kihatna a beszédértésre is, hanem egy kisebb fokú funkciózavarra, amelynek a gyenge helyesírás a következményes, felszíni tünete.

„Az iskolások kifogástalan rögzítésű szavakat, szövegeket is sokszor írnak le hibásan.

(Nemcsak mechanikus másoltatás alkalmával). A hibaelemzésből megtudjuk, hogy diákjaink egy része nem írásképeket másol, hanem hangsorokat. Ugyanis a látott szavakat magukban vagy félhangosan kimondják, és ezt a "hangzó" alakot rögzítik. Főleg alsó osztályokban tipikus ez, valamint felső osztályba járó gyöngébb tanulóknál."

.Kísérletek igazolják, hogyha szöveget hallás után író egyének szájába akadályt helyeznek - ezzel meggátolják a belső artikulációt -, megugrik az egyének hibaszáma.

Szabályközpontság kontra beszédészlelés fejlesztés

A hibák nem csökkennek szabályismertetéssel, s azon alapuló gyakorlással, mert a probléma nem ismerethiányból fakad. Fejlesztőpedagógusi munkám során megtapasztaltam, hogy „pusztán” **a beszédhanghallás következetes, módszeres „edzésével”, a „fülneveléssel” eredményesebben fejleszhető a helyesírás, mint szabályközpontú oktatással.** Jellemző ez különösen az alsó tagozatra, hiszen a 7-10 éves kor a beszédhanghallás fejlesztésének „csúcsra járatási” időszaka. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a játékos, ritmikus időtartamgyakorlatok jobban illeszkednek a gyerek életkori sajátosságaihoz, mint az elvont nyelvtani fogalmak.

A szabályszerűségek megfigyeltethetők, felfedeztethetők, levonhatók, **de nagyobb hangsúlyt kapnak az alsó tagozatos helyesírás oktatásban annál, mint amilyen fejlesztő hatásuk van a gyerek írástevékenységére.**

Ameddig a gyermek helyesírását gátolja beszédészlelési elmaradása, s nem hallja, nem érzékeli pontosan a hangzók időtartamát, hiába tanítjuk a szabályokat, az elvárt eredmény el fog maradni, mert így csak a tünetet célozzuk, s nem annak kiváltó okát.

„A leíró nyelvtant tanító iskolai gyakorlat többnyire arra számít, hogy a mondjuk 5. osztályban megtanult helyesírási szabály „visszamenőleg korigálni fogja, korigálni tudja az addig esetleg hibásan rögzített szóképeket. A valóság ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja: a szokásjellel miatt a szabállyal nem is foglalkozva az automatikusan előbukkanó változat fog szerepelni az írásműben”.

Vagyis az ismeret, a szabály mintegy betokosodik, s a gyermek ír, ahogyan ír.

Amennyiben tehát a beszédészlelés deficitje áll a hibák hátterében, a helyesírás fejlesztésének klasszikus módjai (tollbamondás, másolás) nem elégségesek

Tollbamondás során a gyerekekre a helyesírási szabályok özöne zúdul. A kiejtés és a pontos vizuális emlékkép, a szóanalízis/szintézis, a tudatos szabályalkalmazás egyaránt támogatják egymást. Ám pontos beszédhanghallás nélkül nincs lehetősége, ideje a gyerekeknek valamennyi probléma tudatos végiggondolására.

Pl.: Múlt idő helyesírása esetén, ha a gyerek nem hallja pontosan a "t" hosszú vagy rövid voltát, akkor végig kell zongorázni:

- Az adott szó szófaja ige?
- Múlt időben van?
- Milyen hangzó áll a "t" előtt?

A rossz helyesírók nincsenek a nyelvi tudatosságnak azon a szintjén, hogy az elhangzás és rögzítés pillanatában ezeket sorra vegyék. Tehát a jó megoldás megjelenését gátolják a beszédészlelés bizonytalanságai. A fogalmazás még összetettebb, hiszen itt a gondolatok nyelvi formába öntése sok energiát köt le, és még inkább megköveteli a helyesírás automatizáltságát. Felső tagozaton a helyesírási tudnivalók a nyelvtani ismeretekhez kapcsoltnak jelentkeznek. A nyelvtani anyag szorítása jóval kevesebb időt enged a gyakorlásra, az elmaradások pótlására.

A gyerek írásbeli munkáinak hibaelemzése megmutatja, hogy számolnunk kell-e a beszédhanghallás elmaradottságával:

A számtalan időtartam tévesztés, a ből, -ből, -tól, -től, -ról, -ről határozóragok, az -ít, -ul, -ül képző, a tárgyrag, a múlt idő, a teljes hasonulás egyes eseteinek hibás jelölése (paddal, kézzel, kalapáccsal stb.), s az effajta hibák ismételt előfordulása a beszédészlelés bizonytalanságára utal, s ezekben az esetekben **a gyakorlás, javítás a beszédészlelés fejlesztésével karöltve kell történnjen**. Hiába sulykolom, íratom le számtalanszor a helyes alakot, ha a gyerek nem hallja, ismételten vissza fog térni a hiba.

A beszédészlelési vizsgálat és a logatomok jellemzői

Szükség volt tehát egy olyan vizsgáló eszközre, amely megfelelt az alábbi kívánalmaknak:

- a) Mutassa pontosan a gyerek beszédhanghallásának szintjét.
- b) A megoldásban a gyereket ne segítse sem intelligenciája, sem emlékezete. (Tehát pusztán a beszédhanghallást vizsgálja minden egyéb módosító tényező kizárásával.)
- c) Olyan fokú mérési-vizsgálati érzékenységgel rendelkezzen, hogy informáljon a fennálló elmaradások mértékéről, típusáról, s ezáltal tervezhetővé tegye a fejlesztési folyamatot.
- d) A gyerek ne tudjon „rátanulni” a vizsgáló anyagra, így a kontrollmérések jól összevethetőek legyenek.
- e) A vizsgálat legyen egyszerű, rövid időtartamot felölelő.
- f) Alacsonyabb és magasabb osztályfokokon is használható legyen.

Mindezeket figyelembe véve elkészült egy „nem szó” sor.

Ennek sajátossága, újszerűsége abból állt, hogy olyan értelmetlen hangsorokból tevődött össze, amelyek *magukba foglalták a magyar nyelv fő kiejtési/helyesírási szabályait*, és azon felül még tetszőlegesen hosszú magán-és mássalhangzókat is tartalmaztak.

A mássalhangzó kettőzés kiterjedt a zöngés és zöngétlen hangokra, a zárhangokra, a réshangokra és a zár-réshangokra. A véletlenszerűség kiküszöbölése céljából minden szabályra minimum két példa szerepelt.:

-ít képző : dűsölít, asszásítót

-ul,-ül képző: ónduttul, egülőből

-szóvégi ó, ő: kaccsáró, tebbülő

-val, -vel rag teljes hasonulása: zonáppal, dittyézűssel

-ról, -ről, -tól, -től, -ból, -ből: bulácótól, egülőből

-tárgyra, múlt idő jelölésére emlékeztető végződés: csipótázott, asszásítót

Törekedni kellett a rövidsége, ezáltal egy-egy logatom több jellemzőt is képviselt.

A mérésben szereplő logatomok

Az értelmetlen szócsoport 20 szóból áll. Eddig erre vonatkozóan készültek vizsgálatok, és vannak tapasztalatok is 3. osztály év elejétől 7. osztály év végéig Ezt differenciálva jelenleg a szavak két csoportja alakult ki osztály és nehézségi foknak megfelelően.

Hibatípusok

A vizsgálóanyag nem mérőeszköz, csak próba, hiszen nincsenek standardjai, de a gyakorlott vizsgáló tipikus hibákat fedezhet fel a gyerekek munkáiban.

Hibatípusok minőségük szerint:

I./a magánhangzók időtartamának tévesztései

b mássalhangzók időtartamának tévesztései

II./a hangzásban közel álló hangok tévesztése –ü/ő, u/o,

-zöngés/zöngétlen mássalhangzó csere

/b betűkihagyások, betűbetoldások, sorrendcserék

Nyilvánvaló, hogy az időtartam tévesztések jelentik az enyhébb hibákat. Ennél súlyosabb elmaradásra utalnak a hangzócsere, hiszen ez már a fonológiai szintet érinti: itt a hang észlelése, megfelelő fonémával való azonosítása is problémás. A szerialitás, valamint a rövid idejű verbális emlékezet zavarára utalnak a sorrendcserék, betűkihagyások, betűbetoldások.

Mit jelez a hibaszám?

A 20 logatom 39 hosszú hangzót tartalmaz, melyeket a gyerekek érzékelnie kellene, de ezen felül még számos illogikus hiba is előfordulhat. Ha a hibaszám 10 felett van, az súlyos helyesírási gondot jelez 3. és 4. osztályban. Felső tagozatra vonatkozóan ez a határ 4-5 hiba.

A vizsgálat előnyei

a/ Ezekkel a nem szó értékű szavakkal hosszabb szövegek diktálása nélkül is alapvető információkat kaphatunk gyerekeink helyesírásának szintjéről, tetten érhető a gyerek beszédhanghallásának gyenge pontjai. Ezt mutatja a hibák mennyiségi és minőségi elemzése.

b/ A logatomok hibaszámának csökkenése érzékenyen jelzi a helyesírás javulását . Tény azonban, hogy az értelmes szövegek írása gyakran rosszabb képet mutat , mint a „nem szavak” sorozata, mert az értelmes szavak írásakor a szokásjelleg, a hallottakra való kisebb fokú koncentráció rontja a teljesítményt.

c/ A kontrollmérések valóban relevánsak, így a kiindulási állapot összehasonlítható a fejlesztés eredményeivel, kijelölve a fejlesztés további irányát.

Az év eleji és év végi méréseket összevetve azt tapasztaltam, hogy a magánhangzók időtartam érzékelésének markáns javulása komoly transzferhatással van a mássalhangzók időtartamának érzékelésére. **A magánhangzók észlelésének pontosodása magával húzta a mássalhangzó hallás javulását anélkül, hogy ez utóbbit módszeresen, célzottan fejlesztettem volna.**

Amikor a beszédészlelést fejlesztő terápia hatására minimalizálódnak a magánhangzók időtartamának tévesztései, a gyerek rendelkezni fog olyan észlelési tapasztalatokkal, amelyek biztos kiindulási alapot jelentenek számára az általánosításokhoz, a kivételek megfigyeléséhez. Ezen a ponton már szabályok segítik a tudatosítást.

Beszédészlelést fejlesztő gyakorlatok

A gyakorlatokkal terápiaszerűen, lehetőleg heti több alkalommal fejleszthetjük a gyerekek beszédhanghallását.

A gyakorlás alapelvei

I. A gyakorlatok megoldásában elsődleges szerepe van a hangoztatásnak, a pontos artikulációnak, a pedagógus utánzásának. A gyerek figyelmét a beszédhangokra irányítjuk, a különbségeket eleinte erősen sarkítva hangoztatjuk. Mindez már önmagában is helyesírás

fejlesztő hatású, ezért minden gyakorlatot fennhangon kell megoldani, ismételni! Ez kulcsfontosságú alapelv!

II. A kiejtést mozgással párosítjuk, a rövid magánhangzóknál koppintunk, a hosszúaknál simítjuk a padot.

III. Az ősi alapelv szerint az egyszerűtől haladunk az összetett felé:

1.) Hónapokig csak a magánhangzókkal foglalkozunk. Ennek megfelelő szintre emelése a helyesírás alfája és ómegája!

2.) Ha a magánhangzók észlelésében jelentős javulás tapasztalható, áttérhetünk a mássalhangzók időtartamának érzékeltetésére. Azonban sosem hagyjuk el teljesen a magánhangzó-gyakorlatokat, hanem egyre hosszabb szóalakokkal gyakorolunk.

VI. Figyelembe kell vennünk, hogy a rossz helyesírók hátrítják az írást. Ezért kezdetben írjunk keveset, gyakoroljunk sokat! Tehát a pontos észleleti kép kialakítása az elsődleges: sokat hangoztatni, keveset írni. Az idő előrehaladtával az arány eltolódik az írás javára.

Ízelítő a gyakorlatok köréből

magánhangzóhallás alapozása 1.

A gyerekek számára értelemmel nem rendelkező idegen szavak utánmondása, a magánhangzó időtartamának érzékeltetése koppintással ill. simítással:

dimenzió, pasztöröz, mitológia, delírium, ammónia, líceum, kópia, manőver, főbia, ódium, stb.

Természetesen ez a gyakorlat hosszabb/rövidebb „okos” szavakkal is elvégezhető:

folyosó, hógolyó, sőtartó, gomolyog...

túró, golyó, búsul, szőke

magánhangzóhallás alapozása 2.

Lépj a bábuval, ha hosszú ú-t (ő-t, ó-t, ű-t stb.) hallasz! Annyit lépj, ahányat hallasz!

magánhangzóhallás alapozása 3.

Itt kiemelt szerepük van azoknak a mondatpároknak, amelyekben a magánhangzó időtartamának jelentésselkülönítő szerepe van: tör – tőr, ásók – áсок, szökés–szőkés.

(ásók) (ások)

Hol vannak az

Itt még mélyebbre

fogok-fogók

Most mi leszünk a

.....neked egy katicabogarat.

Olyan gyorsanfutni, hogy én leszek az első.

Ezen a szinten már beléptethetők a nyelvtani alapfogalmak: szótő, kötőhang, rag ..., felidézhetők, levonhatók a tanult szabályok, de a hangsúly még a helyes hangoztatáson van.



